

Horst Fuhrmann (1926–2011)

Horst Fuhrmann urodził się 22 czerwca 1926 roku w Kreuzburgu (ob. Kluczbork) na Górnym Śląsku jako syn kolejarza¹. Od 1943 roku musiał pełnić służbę pomocniczą (*Arbeitsdienst*), a następnie wojskową. Na krótki czas znalazł się w niewoli amerykańskiej, po czym został zwolniony do Kilonii. Rodzice i jego dwaj bracia zaginęli. Po wojnie zdał egzamin dojrzałości. Początkowo bynajmniej nie marzył o tym, by zostać historykiem, pragnął zostać konstruktorem samolotów, ale na to nie było szans. W semestrze letnim zaczął studiować prawo na Uniwersytecie Kilońskim, ale wkrótce zamienił prawo na studium historii i filologii klasycznej. Nie ukończył planowanej dysertacji na temat religii wojsk pomocniczych w Rzymie i ostatecznie poświęcił się historii średniowiecznej. Doktoryzował się pod kierunkiem Karla Jordana (1907–1984) w 1952 roku na podstawie dysertacji o późnoantycznych i średniowiecznych patriarchatach, która ukazała się drukiem w trzech kolejnych tomach kanonistycznej serii periodyku „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte”² i za którą otrzymał nagrodę Uniwersytetu Kilońskiego.

W latach 1954–1956 Fuhrmann był zatrudniony w MGH w Monachium, w roku 1957 – jako stypendysta w Niemieckim Instytucie Historycznym w Rzymie, a w latach 1957–1961 był asystentem K. Jordana w Kilonii. W semestrze zimowym 1960/61 habilitował się w Kilonii na podstawie pracy *Pseudoisidor und seine Gegner bis zum Beginn der Neuzeit. Über den Wandel des kirchlichen Rechts im Mittelalter*, za którą otrzymał w 1962 roku nagrodę Centro Italiano di Studi sull’Alto Medioevo w Spoleto i która w rozszerzonej postaci ukazała się drukiem dopiero w latach 1972–1974³. Problematyce tego fałsyfikatu, któremu dana była wielka kariera w średniowieczu, poświęcił Fuhrmann wiele uwagi później. Wspomnieć należy o przygotowanej przezeń edycji źródłowej *Das Constitutum Constantini (Konstantinische Schenkung)*

¹ Z licznych artykułów o charakterze nekrologicznym poświęconych Fuhrmannowi wymienię jedynie: W. Hartmann, w: DA 68, 2012, s. 1–22; J. Fried, w: HZ 294, 2012, s. 872–879. Na s. 547–576 pośmiertnie ogłoszonego wyboru pism Fuhrmanna (Papst Gregor VII. und das Zeitalter der Reform. Annäherungen an eine europäische Wende, red. W. Hartmann, współpr. A. C. Nierhoff, D. Jasper, Wiesbaden 2016 [MGH Schriften, 72]) zamieszczono sporządzoną przez Jaspiera bibliografię prac Fuhrmanna, w tym także wspomnień poświęconych jego pamięci. Wśród nich na uwagę zasługuje zwłaszcza praca zbiorowa: Von Kreuzburg nach München. Horst Fuhrmann – Lebensstationen eines Historikers, red. M. Hartmann, C. Märkl, Köln, Weimar, Wien 2013.

² H. Fuhrmann, Studien zur Geschichte mittelalterlicher Patriarchate, ZRG Kan. Abt. 39, 1953, s. 112–176; 40, 1954, s. 1–84; 41, 1955, s. 95–183.

³ Tenze, Einfluß und Verbreitung der pseudoisidorischen Fälschungen. Von ihrem Auftauchen bis in die neuere Zeit, t. 1–3, München 1972–1974 [MGH Schriften, 24].

(Hannover 1968 [MGH Fontes, 10]). W latach 1962–1971 był profesorem historii średniowiecznej w Tybindze. Wykładowcą miał być nieszablonowym, wypromował w tych latach aż 17 doktorów (w Ratyzbonie doszło jeszcze 6 dalszych). Byli wśród nich m.in. Walter Berschin, Peter Hilsch, Hubert Mordek, Wilfried Hartmann, Detlev Jasper i Claudia Märkl⁴.

W 1965 roku Fuhrmann został członkiem Centralnej Dyrekcji MGH, a w roku 1968 został wybrany, jako następca Herberta Grundmanna, na urząd prezydenta tej instytucji, który objął jednak dopiero pod koniec roku 1971. Pełnił go do 1994 roku, najdłużej ze wszystkich swoich poprzedników. Równocześnie uzyskał ordynariat na uniwersytecie w Ratyzbonie. Dzięki długotrwałym zabiegom oraz niewątpliwym zdolnościom negocjacyjnym udało mu się w znaczący sposób przyczynić do instytucjonalnego i personalnego rozwoju MGH, a także do poprawy i intensyfikacji stosunków z współpracującymi z MGH niemieckimi akademiami nauk (Moguncja, Berlin, Lipsk – jeszcze pod koniec istnienia NRD) i ze Szwajcarią. Chociaż (także pod tym względem) Fuhrmann był konserwatystą i nigdy nie nauczył się pracować z komputerem, doceniał znaczenie nowych technik, wprowadzając do programu MGH nową serię „Hilfsmittel”, w której ukazywały się: m.in. przygotowana przy zastosowaniu metod elektronicznych, wielotomowa konkordancja do *Dekretu Gracjana* oraz opracowana przez H. Mordeka *Bibliotheca manuscripta capitularium*. Pod długimi rządami Fuhrmanna znacznie postąpiły tradycyjne serie wydawnicze. W serii „Scriptores” ukazało się prawie 10 nowych tomów, w ich nowej serii – trzy i trzy w serii „szkolnej”, a także pięć tomów serii „Staatsschriften des späten Mittelalters”. Spowodował wskrzeszenie od kilku dziesięcioleci „uśpionej” serii „Concilia”, prawie doprowadzając ją do zaplanowanego roku 1059, i zintensyfikował prace w serii „Diplomata” (m.in. dokumenty Fryderyka Barbarossy). Kontynuował także serie „Briefe” i „Necrologia” (ta ostatnia, dzięki zastosowaniu metod numerycznych, zdecydowanie różni się od „starej” serii, co nie zawsze spotykało się z bezwarunkową akceptacją odbiorców). W czasie jego prezydentury uregulowano (także drogą sądową) stosunki z domami wydawniczymi – jedynym wydawnictwem współpracującym (od 1824 roku) z MGH pozostała Hahnsche Buchhandlung w Hanowerze, a w 1975 roku utworzono własne wydawnictwo MGH. Doprowadzono do tego, że wszystkie publikacje MGH, których nakłady zostały wyczerpane, stały się dostępne w formie przedruków, i podjęto starania, by wszystkie edycje i publikacje zostały także udostępnione w formie elektronicznej.

Wykaz publikacji Fuhrmanna (zob. przyp. 1) – choć niekompletny, jeżeli chodzi o krótsze omówienia i recenzje oraz (tu w większym wyborze) prace publicystyczne – zawiera 18 monografii (niektóre miały kilka wydań) i edycji, 12 pozycji wydanych lub współwydanych pod jego redakcją, 133 artykuły i rozprawy naukowe, znaczną liczbę artykułów typu leksykalnego i w podręcznikach oraz 55 recenzji i omówień, a także 39 artykułów wspomnieniowych i nekrologów, wreszcie obejmujący 15 pozycji wybór publicystyki. Rozpocząć wypada od samodzielnych monogra-

⁴ Wykaz dysertacji powstałych pod kierunkiem Fuhrmanna zamieścił W. Hartmann (jak w przyp. 1), s. 20–22. W zasadzie wszystkie zostały ogłoszone drukiem.

fii i edycji (dwie z nich zostały już wymienione wyżej). Synteza *Deutsche Geschichte im hohen Mittelalter von der Mitte des 11. bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*, która po raz pierwszy ukazała się w 1978 roku jako drugi tom „Deutsche Geschichte” wydawnictwa Vandenhoeck & Ruprecht w Getyndze, doczekała się dwóch wznowień, osobnego wydania (1985) oraz edycji angielskiej (1986). Historia papieży: *Von Petrus zu Johannes Paul II. Das Papsttum: Gestalt und Gestalten* (München 1980, wyd. 2 rozszerzone: 1984), której kolejna rozszerzona edycja *Die Päpste. Von Petrus zu Johannes Paul II.* ukazała się w 1998 roku i doczekała trzech wydań „kieszonkowych”, a w wersji zaktualizowanej *Die Päpste. Von Petrus zu Benedikt XVI.* była jeszcze wznawiana w latach 2005 i 2012. W 1992 roku ukazał się przekład włoski. Szczególną popularność zyskały dwie książki Fuhrmanna: *Einladung ins Mittelalter* (München 1987; szereg wydań późniejszych; kilka z nich miało tłumaczenie włoskie; w 2001 roku także wydanie koreańskie) oraz *Überall ist Mittelalter. Von der Gegenwart einer vergangenen Zeit* (München 1996; kilka późniejszych wydań; przekład czeski 2006). Wymienić należy także książkę „*Sind eben alles Menschen gewesen*“. *Gelehrtenleben im 19. und 20. Jahrhundert. Dargestellt am Beispiel der Monumenta Germaniae Historica und ihrer Mitarbeiter* (München 1996)⁵.

Wśród ponad 150 artykułów i rozpraw⁶ wysuwa się na czoło grupa prac kontynuujących problematykę mistyfikacji pseudoizydorowych, której rozszerzeniem była ogólniejsza problematyka fałszerstw średniowiecznych. Zaznaczmy, że w 1986 roku z inicjatywy H. Fuhrmanna zorganizowany został w Monachium wielki kongres (ponad 500 uczestników, także z Polski i innych krajów Europy „Wschodniej”) poświęcony fałszerstwom średniowiecznym, którego materiały opublikowano dwa lata później w 5 tomach (w 1990 wydano tom indeksów)⁷; w pierwszym tomie ukazał się artykuł Fuhrmanna *Von der Wahrheit der Fälscher* (s. 83–98). Poza tym warto wymienić następujące artykuły: *Die pseudoisidorischen Fälschungen und die Synode von Hohenaltheim (916)* (*Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 20, 1957, s. 136–151), *Konstantinische Schenkung und Silvesterlegende in neuer Sicht* (*DA* 15, 1959, s. 523–540), *Die Fabel von Papst Leo und Bischof Hilarius. Vom Ursprung und der Erscheinungsform einer historischen Legende* (*AfK* 43, 1961, s. 125–162), *Die Fälschungen im Mittelalter. Überlegungen zum mittelalterlichen Wahrheitsbegriff* (*HZ* 197, 1963, s. 529–554 i 580–601), *Konstantinische Schenkung und abendländisches Kaisertum. Ein Beitrag zur Überlieferungsgeschichte des Constitutum Constantini* (*DA* 22, 1966, s. 63–178), *Das frühmittelalterliche Papsttum und die Konstantinische Schenkung. Meditationen über ein unausgeführtes Thema*

⁵ J. Strzelczyk, *Rec.* w: *KH* 104, 1997, 1, s. 123–126.

⁶ W poniższym omówieniu stosuję uproszczony zapis bibliograficzny, wymieniam tylko pierwodruki, pomijam liczne wznowienia i przedruki, pracowicie wyliczone w bibliografii Jaspiera (jak w przyp. 1). Szczególnie dużo wznowień ukazało się w wypadku książek Fuhrmanna: *Einladung ins Mittelalter*, *Überall ist Mittelalter*, jak też: *Biographische Begegnungen* (München 1996), *Menschen und Meriten. Eine persönliche Portraitgalerie* (München 2001) oraz *Papst Gregor VII. und das Zeitalter der Reform* (Wiesbaden 2016).

⁷ *Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongreß der Monumenta Germaniae Historica, München 16.–19. September 1986, München 1988 (Register: 1990) [Schriften der MGH, 33].*

(w: *I Problemi dell'Occidente nel secolo VIII*, Spoleto 1973 [Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 20], s. 257–292), *Fälscher unter sich. Zum Streit zwischen Hinkmar von Reims und Hinkmar von Laon* (w: *Charles the Bald. Court and Kingdom*, Oxford 1981 [British Archaeological Reports. International Series, 101], s. 224–234), „*Mundus vult decipi*“. Über den Wunsch der Menschen, betrogen zu werden (HZ 241, 1985, s. 529–541), *Pseudoisidor und die Bibel* (DA 55, 1999, s. 183–191), *Stand, Aufgaben und Perspektiven der Pseudoisidorforschung* (w: *Fortschritt durch Fälschungen? Ursprung, Gestalt und Wirkungen der pseudoisidorischen Fälschungen*, München 2002 [MGH Studien und Texte, 31], s. 227–261).

Jako wydawca tekstów średniowiecznych, przede wszystkim zaś jako długoletni prezydent najważniejszej nie tylko w skali Niemiec instytucji zajmującej się edytorstwem, Fuhrmann dużo uwagi poświęcał metodyce i „filozofii” tej dziedziny. Należą tu artykuły m.in.: *Die Sorge um den rechten Text* (DA 25, 1969, s. 1–16), *Überlegungen eines Editors* (w: *Probleme der Edition mittel- und neulateinischer Texte*, Boppard 1978, s. 1–34), *Über Ziel und Aussehen von Texteditionen* (w: *Mittelalterliche Textüberlieferungen und ihre kritische Aufarbeitung*, München 1976, s. 12–27), *Die Monumenta Germaniae Historica und die Frage einer textkritischen Methode* [Bullettino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano 100, 1995/1996 (wyd. 1997), s. 17–29].

Zainteresowania Horsta Fuhrmanna dziejami Kościoła i papieństwa nie ograniczały się do kręgu fałszerstw pseudoizydorowych i zaowocowały nie tylko wymienionymi zarysami dziejów papieństwa (od Piotra do Jana Pawła II względnie Benedykta XVI). Do spraw tych powracał wielokrotnie; przypomnijmy przynajmniej (raczej jako przykład) niektóre prace z tego zakresu: *Die Wahl des Papstes – ein historischer Überblick* (Geschichte in Wissenschaft und Unterricht 9, 1958, s. 762–780), *Das ökumenische Konzil und seine historischen Grundlagen* (tamże 12, 1961, s. 672–695), „*Quod catholicus non habeatur, qui non concordat Romanae ecclesiae*“. Randnotizen zum *Dictatus Papae* (w: *Festschrift für Helmut Beumann zum 65. Geburtstag*, Sigmaringen 1977, s. 263–287), *Über die Heiligkeit des Papstes* (Jahrbuch der Akademie der Wissenschaften in Göttingen 1980, s. 28–43), „*Der wahre Kaiser ist der Papst*“. Von der irdischen Gewalt im Mittelalter (w: *Das antike Rom in Europa. Die Kaiserzeit und ihre Nachwirkungen*, Regensburg 1985, s. 99–121), *Papstgeschichtsschreibung* (w: *Geschichte und Geschichtswissenschaft in der Kultur Italiens und Deutschlands*, Tübingen 1989, s. 141–191), *Widerstände gegen den päpstlichen Primat im Abendland* (w: *Il primato del vescovo di Roma nel primo millennio*, Roma 1991, s. 707–736).

Rzadko spotykana szerokość horyzontów badawczych oraz niebywały temperament naukowy Fuhrmanna sprawił, że nie sposób tutaj bardziej wszechstronnie omówić jego publikowanego dorobku. Co prawda, spora jego część obejmuje wystąpienia okolicznościowe, zwłaszcza w czasach prezydowania MGH. Fuhrmann interesował się – dając temu wyraz zarówno w publikacjach, jak również w licznych artykułach prasowych i wystąpieniach radiowo-telewizyjnych – społeczną recepcją średniowiecza (np. w związku ze słynną w swoim czasie powieścią Umberto Eco *Imię róży*). W późniejszych latach życia, jak gdyby już nieco znużony średniowie-

czem, zajął się dość intensywnie swoim „rodzinnym gniazdem” – Kreuzbergiem/Kluczborkiem, opracowując szereg zagadnień z tym śląskim miastem związanych i przypominając zasłużone postacie z jego dziejów. W 1989 roku ukazała się jego książka *„Fern von gebildeten Menschen“*. *Eine oberschlesische Kleinstadt um 1870*, w której opublikował i opatrzył komentarzem korespondencję wybitnego bazylejskiego historyka Jacoba Burckhardta (do którego miał wiele sympatii i uznania⁸) z jego krewniakiem, Johannem Jacobem Oeri, którego losy poprowadziły do Kluczborka [zob. także artykuł *Jacob Burckhardts Briefwechsel mit seinem Neffen Jacob Oeri in Kreuzburg/Oberschlesien* (Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau 29, 1988, s. 1–21)]. Odnotujmy jeszcze z tej problematyki: *Heinz Pionteks Kreuzburg* (w: *Heinz Piontek. Wurzel und Werk eines Dichters aus Oberschlesien. Eine Ausstellung zu seinem 60. Geburtstag*, 1985, s. 13–22), *Die Einweihung der Kreuzburger Synagoge 1886* (Oberschlesisches Jahrbuch 7, 1991, s. 157–162), *Der Kreuzburger Maler Boguslaw Jarklowski und seine Familie* (tamże 8, 1992, s. 91–105), *Vom Reichtum des Alfred Pringsheim* (w: H.-W. Kruft, A. Pringsheim, H. Thoma, Th. Mann, *Eine Münchner Konstellation*, 1993, s. 35–48), *Schlesien ganz* (w: *Zehn Jahre Forschungen zur schlesischen Geschichte am Historischen Institut der Universität Stuttgart*, Gerlingen 1995, s. 98–104), *Von solchen, „die noch östlicher wohnen“ – Deutsche, Polen, Juden im Oberschlesien des 19. Jahrhunderts* (w: *Reich, Regionen und Europa im Mittelalter und Neuzeit. Festschrift für Peter Moraw*, Berlin 2000, s. 497–512), „...um später in Berlin die höchste Kulturstufe zu erreichen“. *Schlesische Juden in der Behrenstraße* (w: Sonderdruck der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 2001, s. 16–25).

W latach od 1971 do 1994 Fuhrmann wraz z Hansem Martinem Schallerem redagowali organ MGH – jeden z najważniejszych periodyków mediewistycznych na świecie – „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters”.

Zdecydowałem się pominąć w niniejszym omówieniu honory i odznaczenia, jakie otrzymał Horst Fuhrmann⁹. Było ich wiele i najwyższej rangi (doktoraty honorowe, członkostwo w akademiach niemieckich i zagranicznych itd.). Wpłynęło na tę mnogość zapewne – obok niewątpliwych zasług ściśle naukowych – długoletnie piastowanie wpływowej godności prezydenta MGH.

Horst Fuhrmann był człowiekiem skromnym, w Tybindze często jeździł do pracy na uniwersytecie rowerem, chętnie przebywał wśród uczniów i współpracowników, jadał z nimi posiłki. Sam – Górnolązak z pochodzenia – w MGH pracował otoczony współpracownikami z różnych rejonów Europy Środkowej (Sudety, Węgry, Pomorze Zachodnie). Był z przekonania konserwatystą; nie wiadomo, na ile ta postawa została wywołana czy wzmocniona rozruchami studenckimi 1968 roku, które przeżył w Tybindze. W każdym razie był zdecydowanym przeciwnikiem udziału studentów

⁸ Zob. artykuł: H. Fuhrmann, Jacob Burckhardt und die Zunft der Historiker, w: *Das Andere Wahrnehmen. Beiträge zur europäischen Geschichte August Nitschke zum 65. Geburtsjahr gewidmet*, Köln 1991, s. 23–38.

⁹ Ich omówienie w artykule W. Hartmanna (jak w przyp. 1), s. 11–13.

i współpracowników w gremiach zarządzających nauką (np. w wybitnie ekskluzywnym gronie Centralnej Dyrekcji MGH).

Horst Fuhrmann zmarł w 86. roku życia 9 września 2011 roku w Herrsching nad Ammersee. Przez ostatnich czterdzieści lat mieszkał w pobliskim Steinebach nad Wörthsee. Należy nie tylko do wybitnych mediewistów ostatniego stulecia, ale także do najbardziej znanych poza środowiskiem fachowców, potrafił bowiem dbać i dbał o docieranie do szerokich kręgów zainteresowanych historią¹⁰.

Jerzy Strzelczyk

¹⁰ Dwa artykuły H. Fuhrmanna: wspomniany *Die Fälschungen im Mittelalter* (1963) i „*Wer hat die Deutschen zu Richtern über die Völker bestellt? – Die Deutschen als „Ärgernis“ im Mittelalter* (Geschichte in Wissenschaft und Unterricht 46, 1995, s. 625–641), ukazały się w polskim przekładzie w antologii: Powojenna mediewistyka niemiecka, wybór i oprac. J. Strzelczyk, A. Krawiec, tłum. E. Płomińska-Krawiec, A. Krawiec, Poznań 2017: Fałszerstwa w średniowieczu. Rozważania na temat średniowiecznego pojęcia prawdy (s. 197–223) i „Kto ustanowił Niemców sędziami narodów?” Niemcy jako utrapienie w średniowieczu (s. 470–487).